

הרב יוסף כרמל

ראש הכולל

הגדרתו ההלכתית של בן הגר

א. מחלוקת הר"ן והרמב"ם לגבי בן גר וישראלית

שנינו במשנה (קדושין פ"ג מ"ב):

כל מקום שיש קדושין ואין עבירה - הולד הולך אחר הזכר, ואיזה? זו כהנת לוייה וישראלית שנשאו לכהן וללוי וישראל.

על פי כלל זה, גר שנשא ישראלית, שיש קידושין ואין עבירה – הוולד אמור לקבל את מעמדו ההלכתי של אביו הגר, עם כל הנפקא מינות ההלכתיות. אחת מהן היא היתרו בממזרת⁵³.

ואכן, בתוספתא (שם, פ"ד ה"ו) מצינו:

כהנת ולוייה וישראלית שנשאו לגר – הולד גר, לעבד משוחרר – הולד עבד משוחרר.

לכאורה דין זה פשוט וברור, ואכן הר"ן פסק (קידושין ל: בדפי האלפס, ד"ה גר נושא) שבן גר מותר בממזרת, ולא הזכיר את התוספתא:

אבל זה שאביו ישראל גמור למה לא יתיחס אחר אביו ויהא נדון כגר דמותר בממזרת והרי כאן יש קידושין ואין עבירה...

אבל הרמב"ם (איסורי ביאה⁵⁴, פרק טו הלכה ט) פסק:

גר שנשא בת ישראל או ישראל שנשא גיורת הולד ישראל לכל דבר ואסור בממזרת.

וכן פסקו הטור והשו"ע (אבה"ע, סימן ד סע' כג).

וצריך להבין:

א. כיצד יסתדרו פסקי הרמב"ם, הטור והמחבר עם הכלל במשנה?

ב. כיצד יסבירו את התוספתא?

ג. מה שורש מחלוקתם של הרמב"ם והר"ן?

ב. הנסיונות לתרץ את הרמב"ם

ה"מגיד משנה" (שם) רוצה להביא ראיה לרמב"ם מההלכה המקובלת על הכל, שגוי שבא על בת ישראל – בנם אסור בממזרת, היינו גר לא גרוע מגוי, ואם בגוי הבן אסור בממזרת, כל שכן בגר.

הוכחה זו, אמנם, מבססת את פסקו של הרמב"ם, אך איננה מתרצת את שתי הקושיות הראשונות, מן המשנה והתוספתא.

את דברי התוספתא נקל להסביר לפי שיטת הרמב"ם (ואולי זו הסיבה שהר"ן איננו מזכיר אותה כמקור), שהרי בהלכה הבאה (שם, הל' טז) מצינו:

גוי ועבד הבאו על בת ישראל והולידה בן – הולד ממזר, ר' שמעון בן יהודה אומר משם ר' שמעון: אין ממזר אלא מן

האשה שאיסורה איסור ערוה וחייבין עליה כרת.

לפי תנא קמא, הבן תמיד מתייחס אחר האב, ואפילו הוא גוי⁵⁵, וכל שכן אם האב יהודי גר. זו גם הדעה של התנא בהלכה טו. כיוון שאין הלכה כתנא קמא, ממילא לא קשה על הרמב"ם מהתוספתא.

⁵³ לא ניכנס לבעיה המעשית והיא שאלת ריבוי ממזרים בישראל, הנובעת מנפקא מינה זו.

⁵⁴ כל הציונים ברמב"ם מתייחסים להל' איסורי ביאה אלא אם צוין אחרת.

⁵⁵ הכוונה היא שיש לוולד השפעות מאביו הגוי לעניין יוחסין, והיינו שהוא ממזר.

את דברי המשנה צריך להסביר בדרך הבאה: בכל מקום שיש קידושין ואין עבירה, הוולד הולך אחר הזכר, אבל כדי להתיר בממזרת צריך גם שלא להיחשב ל"קהל ה'".

הב"ח (שם, ד"ה גר שנשא) הביא ראיה לרמב"ם מדינה של הבת לכהונה:

אלא אפילו מקצת זרע ישראל בקדושתה מי קאי? ומותר לכהן, אם כן בכלל קהל ה' הוא לעולם... ואסור בממזרת דאין הולד הולך אחר הזכר בזה להתירו בממזרת דקהל ה' קרינן ליה⁵⁶.

הט"ז (שם, ס"ק יג) הולך באותו כיוון, אבל מגדיר את הדברים כך:

בשלמא בגר עצמו דמותר בממזרת הוא מטעם שלעניין זה שיהיה מותר בממזרת לא נכנס הוא לקדושה זו ונשאר עליו ההיתר שהיה בגיותו וכאילו הוא עדיין גוי לזה. מה שאין כן בזה הבן שאתה עוקר ממנו שם גיות של אביו כיון שאתה רוצה לקרות בו "למשפחותם לבית אבותם" האיך יהיה מותר בממזרת דכל שהוא בכלל קדושה זו אין עליו שם גיות כלל וכישראל גמור, כן נ"ל נכון.

לכאורה רוצה הט"ז לטעון שגר יש בו עדיין צד "גויות" גם לאחר התגיירותו, וזה מה שמתירו בממזרת, מה שאי אפשר לומר לגבי בנו מן הישראלית. מה שעוקר בעיה זו מן הבן הוא שהוא נכנס תחת הכותרת של "למשפחותם לבית אבותם"⁵⁷.

הסברו זה של הט"ז צריך ביאור, שהרי האב עבר גיור מלא, וכיצד נשאר בו "צד גויות"⁵⁸?

לכן נראה לומר, גם בדעת הט"ז, כי ההיתר בממזרת איננו בגלל "צד גויות" שנותר בגר גם לאחר גיורו, אלא שכדי שיהיה אדם אסור בממזרת צריך להיות כלול ב"קהל ה'" מרגע לידתו⁵⁹.

המהרש"ל ב"ים של שלמה" (קידושין, פ"ד סי' ו), מסביר את הרמב"ם אחרת: באמת מצד הדין בן הגר מן הישראלית מותר בממזרת, שהרי תמיד הבן ילך אחר אביו (כל עוד יש קידושין ואין עבירה); אלא שהרמב"ם סובר שנחשב שנשתקע שם הגר ממנו ו"מיחלף בישראל", ועל כן אסור בממזרת.

זו גם הסיבה לדעתו שהטור (סימן ד) הסמיך דין זה של הרמב"ם להלכה זו:

גר ועבד משוחרר מותרין בממזרת וכן ממזר מותר בגיורת ובמשוחררת והולד ממזר. ואפילו היתה הורתו ולידתו בקדושה כגון שהיה אביו גר ונשא גיורת אפ"ה מותר בממזרת. ודוקא עד י' דורות, אבל מכאן ואילך אסור, שכבר נשתקע ממנו שם גירות ויבאו לומר ישראל נושא ממזרת.

אם כן, נימוקה של הלכה זו ש"נשתקע שם ישראל ממנו".

לפי הסבר זה, מחלוקתם של הרמב"ם והר"ן איננה עקרונית, והם חלקו רק בשאלה אם חששו וגזרו או שלא⁶⁰.

ג. מקור למחלוקת הרמב"ם והר"ן: בת גרים בפצוע דכא כהן

ננסה עתה להבין את מחלוקת הרמב"ם והר"ן לפי הכיוון הראשון שהלכנו בו, כלומר מחלוקת בעיקרו של דין, אם בגר שנשא בת ישראל קיים דין "למשפחותם לבית אבותם".

שלושה מגדולי האחרונים⁶¹ הוכיחו כי מחלוקת הרמב"ם והר"ן היא מחלוקת בין דעת רש"י ודעת המורה (שרש"י מביאו), כמפורט להלן.

מצינו בסוגיה ביבמות (נז.):

⁵⁶ לכאורה דברי הב"ח תמוהים, שהרי להלכה בת גרים מותרת לכהונה מן הדין, ומאידך אינה נחשבת קהל ה' ומותרת בממזר. ועי' לקמן הערות 6 ו-7.

⁵⁷ להלן נשתדל לבאר יותר מושג זה.

⁵⁸ אמנם, מצינו שהתורה אסרה גר עמוני ומצרי, ורואים שזהותו הלאומית של גר נשארת גם לאחר התגיירותו, אך ייתכן לומר שעל גר עמוני או מואבי (לעולם) וגר מצרי או אדומי (עד דור שלישי) חלה חובת הרחקה מקהל ה' על אף היותם גרים גמורים. [הערת עורך: עי' במאמרו של ניר ורגון (בקובץ זה) שביסס את האפשרות הראשונה שזהותו הלאומית של גר עמוני ומואבי נשארת גם לאחר התגיירותו.]

⁵⁹ אכן, טענה זו צריכה בירור, שכן מצינו שגר וצאצאיו מותרים לעולם בממזרת מן התורה, על אף שלידתם בקדושה, והאיסור בממזרת הוא רק מדרבנן, כשישתקע ממנו שם גרות. על כן נראה ששם גרות אינו פוקע לעולם. ולכן ייתכן שצריך לומר, שגר מותר אמנם בקהל ה' (ולכן אין מניעה בחתונת בת גרים עם כהן) אבל שם "גר" שחל עליו מתירו עדיין בממזר. עי' בסיכום המאמר, שם התבאר שייתכן וזה נצרך רק לשיטת הר"ן ולא לשיטת הרמב"ם.

⁶⁰ הערת עורך: בטור טענה זו מסתדרת, אך ברמב"ם אין להסבר זה יסוד, והוא לא הסמיך הלכות אלו כלל.

⁶¹ שער המלך, על אתר; בית מאיר, אבה"ע סי' ד סע' כג; ספר המקנה, קידושין סו: ד"ה שם במתני; עד: ד"ה תוס' ד"ה והרי גר; עה. ד"ה אמר ר"י מצרי.

גופא, בעא מיניה רבי יוחנן מרבי אושעיא: פצוע דכא כהן שנשא בת גרים, מהו שיאכילנה בתרומה?...
אלא אליבא דהאי תנא, דתנן רבי אליעזר בן יעקב אומר: אשה בת גרים לא תנשא לכהונה – עד שתהא אמה מישראל,
והכי קמיבעיא ליה: כשרות מיתוספא בה ואכלה, או דלמא קדושה מיתוספא בה ולא אכלה?...
וש"מ כשרות איתוספא בה ואכלה, ש"מ.

כלומר, פצוע דכא אסור לו לבוא בקהל אך בגיורת מותר, כמו ממזר. אך השאלה היא מה קורה כאשר פצוע דכא כהן נושא בת גרים:
האם היא מותרת בתרומה?

מסביר רש"י (שם) את שני צדדי הספק:

הסבר א:

כשרות איתוספא בה – וראויה לכהונה ולאו קדושה לאקרויי קהל ומותרת לפצוע דכא ואוכלת ממה נפשך דאי נמי
בקדושתיה קאי הרי זו מותרת לו ומשום פצוע דכא לא מיתסר בה דהא לא איקרי קהל.
או דלמא קדושה נמי איתוספא בה – וקהל איקרי ואסורה לפצוע דכא ולא אכלה.
כלומר, לפי זה הספק הוא אם בת גרים מותרת לפצוע דכא או לא, ואם היא נקראת קהל ה'.
לישנא אחרינא (מפי המורה):

בת גר וגירות קמיבעיא ליה אליבא דראב"י מאי כשרות איתוספא בהך דאמה מישראל לאקרויי קהל אבל בת גר וגירות
לאו קהל היא ואכלה שמותרת לפצוע דכא והאי לאו בקדושה קאי דתיתסר עליה משום כהונה.
או דלמא קדושה איתוספא בה – לינשא לכהונה והך דאין אמה מישראל נהי דקדושה לית בה כשרות מיהא אית בה
ובכלל קהל היא ואסורה לפצוע דכא ולא אכלה.
כלומר, מדובר במקרה שאמה מישראל, ושוב הספק הוא אם העובדה שאמה מישראל אוסרת אותה בפצוע דכא.
ומסכם רש"י: "ולשון ראשון נראה עיקר".

אם כן, לפי מסקנת הסוגיה ש"כשרות איתוספא ביה" ומותרת לפצוע דכא, ההסבר הראשון ברש"י מתאים לשיטת הר"ן – ולכן מותרת
בפצוע דכא ובממזר, ואילו ההסבר של לישנא אחרינא, שאם אמה מישראל נקראת קהל ולכן אסורה בפצוע דכא ובממזר – מתאים
לשיטת הרמב"ם.

ד. דעת ר' חיים: דין קהל חלוק מדין משפחה

לאחר שמצאנו מקור למחלוקתם, ננסה עתה לבארה בסברה.

ר' חיים הלוי (חי' על הרמב"ם, שם), לאחר שהביא את הסוגיה ביבמות כמקור למחלוקת, מנסה להסביר:

על כרחך צריך לומר, דדין קהל יסוד דינו אינו דין משפחה, רק דהוא חלות דין בגופו מדין קדושת ישראל. וכל שהוא
חלות דין על הגוף, בלא דין משפחה, מהני על זה גם צד האם. ולא נאמר על זה הדין ד"משפחת אם אינה קרויה
משפחה", כיוון דלא תליא במשפחה כלל, ועל כן שפיר הוי קהל על ידי האם, וכמסקנת הגמ' דכשרות איתוספא בה,
דהיינו לאקרויי קהל.

לפי דבריו, דין "קהל" הנו "דין בגוף", וכל יהודי שנולד מיהודי או יהודיה מקבל דין זה. לעומת זאת, דין משפחה, כלומר ה"מיקום"
בתוך הקהל, נקבע על ידי האב. שאלת המיקום איננה קשורה לדין הקהל, ולכן ההיתר בממזרת שתלוי בדין קהל איננו מושפע מהשאלה
של ההתייחסות אחר האב במקום שיש קידושין ואין עבירה.

ר' חיים מנסה לבדוק זאת באמצעות הסוגיה בבכורות (מז):

אמר רב אדא בר אבהו: לוייה שילדה – בנה פטור מה' סלעים.
דאיעבר ממאן? אילימא דאיעבר מכהן ומלוי – מאי איריא לוייה? אפילו ישראלית נמי! אלא דאיעבר מישראל –
למשפחותם לבית אבותם⁶² כתיב?

אמר רב פפא: דאיעבר מעובד כוכבים; ולא תימא אליבא דמאן דאמר אין מזהמין את הולד, אלא אפילו למאן דאמר

מזהמין את הולד – לוי פסול מיקרי.

מר בריה דרב יוסף אמר משמיה דרבא: לעולם דאיעבר מישראל, ושאני התם דאמר קרא פטר רחם – בפטר רחם תלא רחמנא.

לכאורה מסוגיה זו משמע כדעת הר"ן, שהרי כשהאב ישראל הולכים אחר האב, ואלמלא גזירת הכתוב הבן היה חייב. כנ"ל במקרה שהאב הוא גר, הרי שבנו יתייחס אחריו ועדיין שם גרות יחול עליו!

מאידך גיסא, קשה, שהרי במקרה שהאב הביולוגי גוי הבן "לוי פסול", ואם משפחת האם איננה קרויה משפחה (וכפי שהוסבר לעיל "למשפחותם" קובע את המיקום בתוך הקהל), הוא איננו לוי כלל וכלל, ולא ייתכן להגדירו "לוי פסול"!

אלא שלכאורה אפשר לתרץ, שמשפחת האם איננה משפחה רק במקום שיש משפחת אב. לכן בנה של הלוייה מן הגוי הוא לוי פסול, ולעומתו בנה של הלוייה מישראל הוא ישראל גמור, ואלמלא גזירת הכתוב היה חייב בפדיון הבן.

ר' חיים דוחה אפשרות זו על ידי הסוגיה בבבא בתרא (קיד:-קטו):

ואמר רבי יוחנן משום רבי יהודה בן ר' שמעון: דבר תורה – האב יורש את בנו ואשה יורשת את בנה, שנאמר: "מטות" – מקיש מטה האם למטה האב, מה מטה האב – אב יורש את בנו, אף מטה האם – אשה יורשת את בנה. איתיביה רבי יוחנן לרבי יהודה בן שמעון: האשה את בנה, והאשה את בעלה, ואחי האם – מנחילין ולא נוחלין? אמר ליה: משנתנו איני יודע מי שנאה... לעולם דריש מטות, ושאני הכא, דאמר קרא: "וכל בת יורשת נחלה" (במדבר לו, ח) – יורשת ואינה מורשת.

ובתוספות (שם, ד"ה אף מטה) הקשו:

הקשה ר"י: אם כן על ידי איש נמי מסבת נחלה ממטה למטה שאם ישא משבט אחר וימות ויירשנו בנו ואח"כ ימות הבן ותיירשנו אמו שהיא משבט אחר ואמאי אזהר רחמנא לאשה מ"וכל בת יורשת נחלה" טפי מלאיש? ועוד דאם כשאין האב האשה יורשת אם כן לא תהיה נחלה ממשמשת לקרובי האב ולקמן מקרא נפקא לן משמוש נחלה ואם שניהן יורשין יחד את הבן הא משפחת אם אינה קרויה משפחה?

ומתרצים:

ונראה לרבינו תם ולר"י דבגזירות קאמר דיורשת את בנה ונפקא מינה שלא יהיו נכסיו הפקר.

אם כן, מוכח שגם במקום שאין משפחת אב, משפחת אם איננה קרויה משפחה⁶³.

לכן מגיע ר' חיים למסקנה שיש "שני דינים" בלוי:

א. להיות חבר במשפחת לוי, מבחינת המיקום בתוך הקהל: זוהי זכות שמקנה רשות לשרת במשכן ובמקדש ולקבל מתנות לוייה. את הזכות הזו ניתן לקבל רק ממשפחת האב.

ב. להיות לוי מבחינת הרשות לשאת את התואר: תואר זה פוטר מדין פדיון הבן, ויכול לכלול גם תוספת כמו "לוי פסול" במקום שהאב איננו יהודי, אבל אם האב ישראלי, הרי הוא מקבל את התואר "ישראל", ואז אינו יכול לשאת בתואר "לוי". לכן רק גזירת הכתוב פוטרת מפדיון הבן בבנה של ישראלי ולוייה.

העיקרון שקבע ר' חיים מכריח שמי שמקבל את התואר "כהן" לא יכול לשאת גם את התואר "לוי" (וודאי שלא את התואר "ישראל"). ר' חיים מוכיח זאת מהמשך הסוגיה בבכורות (מז):

כהנת שנתעברה מעובד כוכבים מהו?

ואמינא ליה: לאו היינו דרב אדא בר אהבה, דאמר לוייה שילדה – בנה פטור מחמש סלעים? ואמר לי: הכי השתא! בשלמא לוייה – בקדושתה קיימא, דתניא: לוייה שנשבית או שנבעלה בעילת זנות – נותנין לה מן המעשר ואוכלת, אלא כהנת, כיון דאי בעיל לה – הויא זרה!

מסביר ר' חיים, כי למרות שהגמרא קבעה ביכמות (פו:) "בעשרים וארבעה מקומות נקראו כהנים לויים"⁶⁴, ה"כהנת" איננה הופכת

⁶³ להלן נשתדל להסביר מדוע.

⁶⁴ יש לציין כי דברי ר' חיים הם רק לחד מאן דאמר בסוגיה שם. ייתכן לומר שהמחלוקת שם היא גם בשאלה מי נבחר ראשון, הלויים או הכהנים. כלומר, אם קודם נבחרו הלויים ובשלב שני הכהנים קיבלו העלאה בדרגה ועלו למדרגת כהנים, או שהכהנים נבחרו ואחר כך נתנו להם הלויים ככוח עזר במדרגה נמוכה יותר. לשאלה זו נפקא מינות רבות, גם מבחינת הבנת הכתוב וגם בשאלות ההלכתיות המתעוררות אם כשכהן מאבד את זכותו או את יכולתו לכהן הוא הופך ללוי;

ל"לויה עם פסול" אלא לישראלית, ובנה זר גמור החייב בפדיון הבן. וז"ל:

אלא ודאי נראה מוכח מזה, דאף דכהנים איקרו לויים, מכל מקום דין הכהונה מבטל ומפקיע דין לויה מיניה. דכהנים לויים וישראלים שלשה שמות ותלתא קהלי מיוחדים נינהו, וכל משפחת כהונה אינה בדין משפחת לויה... וכיון שכן נאמר מעתה דגם בישראל הדין כן, דשם קהל דישאל הוא חלות שם בפני עצמו המפקיע וסותר דין כהונה ולויה. על כן אף אם יסוד דינו הוא חסרון כהונה ולויה⁶⁵, מכל מקום חלות שם קהל דישאל שבו גורם שיהא בו דין הפקעה מכהונה ולויה, ושפיר אהניא משפחת אב של ישראל לאפקועי מיניה דין כהונה ולויה לגמרי הראויה לו מצד אמו כיון דשם קהל ישראל ביה, וכמו שנתבאר.

לפי זה מסביר ר' חיים את מקורו של הרמב"ם מהסוגיה בבכורות על פי לישנא אחרת ברש"י. כיוון שדין משפחה איננו נוגע לדין קהל, האב הגר איננו יכול להפריע לוולד לקבל שם קהל מצד אמו:

דרוקא משפחת כהנים לויים וישראלים דכולהו דין חלות שם בהו, שם כהונה, שם לויה, שם ישראל, ושמות סותרים זה את זה נינהו, ועל כן שייך בהו דין הפקעה ששם אחד מפקיע את חבריו וממילא דאית בהו דינא דלמשפחותם לבית אבותם גם לענין דין הפקעה דהכל הולך אחר האב. מה שאין כן בחסרון קהל דגרים, דאין בזה שום חלות דין, ואין משפחת האב סותר כלל לדין קהל האב מכא אמו, ולא שייך הכא דין הפקעה כלל, וממילא דכל שאמו ישראלית הוי בכלל קהל, אף דהולד מתייחס אחר האב.

לעומת זה, שיטת הר"ן ולישנא קמא ברש"י היא שהכלל "למשפחותם לבית אבותם" הוא כל כך חזק, שאם לאב אין דין קהל, אף על פי שאין לו הגדרה חיובית אחרת, הוולד אינו יכול לקבל דין קהל דרך האם. אבל אם אין כלל אב הלכתי, כמו באב גוי ואמא יהודייה, הבן מקבל דין קהל מהאם.

ונראה דדעת רש"י והר"ן היא, דבהך דלמשפחותם לבית אבותם איכלל דינא שלא תועיל ביה צד אמו כלל, ועל כן נהי דעל עצם החלות של קהל לא שייכא הפקעה מצד אב, מכל מקום חייל מיהא הך דינא דמשפחת אב שלא תועיל ליה צד האם וממילא דלא נעשה קהל. ובזה שפיר מחלק הר"ן, דבנכרי הבא על בת ישראל דאינו מתייחס אחר האב ובטל דבר המפקיע צד האם מיניה, אז שוב הדר דינא דהוי קהל ממילא על ידי אמו, כיון דעצם החלות של שם קהל אינו דין משפחה, מה שאין כן בגר שנשא בת ישראל דמועיל זה שמתייחס אחר אביו שלא יחול ביה צד האם כלל, ממילא לא חייל ביה גם דין קהל, ולכן מותר בממזרת.

ה"קהלות יעקב" (קידושין, סימן מט) עדיין מקשה: גם אחרי הסברו של ר' חיים, שדין משפחה ודין קהל "שני דינים" הם, מה הסברה שבן הגר מישראלית לא יחול עליו הכלל של "למשפחותם לבית אבותם" וייחשב גר כאביו?

לכן הוא מסביר אחרת את הכלל בדיני יוחסין שמשפחת אב היא שקרויה משפחה, שנאמר "למשפחותם לבית אבותם". וז"ל:

שהבן משיג דיני מולידיו, (והוא נחשב) כעצם מעצמם וכעניין "ברא כרעא דאבוה"... תיכף בשעת יצירתו נמשכים עליו דיני האב ונחשב כמותו.

כל זה דווקא בדברים שהבן צריך לקבל דרך האב, אבל לקבל שם ישראל איננו זקוק לאב, שהרי גם בן הגוי מיהודייה שם ישראל עליו. אלא צריך לומר שכל מי שנולד מישראלית יש לו שם ישראל, וממילא אסור בממזרת.

לעומתו מי שנולד מפסול, כגון שאביו ממזר ואמו ישראלית –

לא אמרינן דמצד אמו הרי יש בו קדושת ישראל ומקרי קהל ויאסר בממזרת, הוא פשוט שהרי אפילו ישראל גמור שנתקדש ודאי במעמד הר סיני מכל מקום אם הוא פסול אינו בכלל קהל... אבל באביו גר שאין בהאב ובבן שם פסול, רק שחסר לו שם קהל משום שלא נתקדש במעמד הר סיני וזה הרי יש להבן משום שהוא היה בכלל קדושת ישראל כיון שהוא מזרע ישראל.

בעל ה"קהלות יעקב" איננו דן בסברות רש"י והר"ן.

צריך לומר, כי לדעתם שגם הגרים מוגדרים חיובית כקהל, "קהל גרים" – ולא רק באופן שלילי, כלאו "קהל ה'". לכן, במקום שיש קידושין ואין עבירה שבו הבן הולך אחר האב, גם לבן יש את כל דיני גר, בין לחומרא ובין לקולא, ולכן הוא מותר בממזרת.

אם כן, מחלוקת הרמב"ם והר"ן היא אם גרות היא עניין משפחתי. לפי הר"ן, הגרות היא עניין חיובי – יש משפחת גרים, ועל כן מקבל

הבן זהות זו מאביו ולא מאמו; ואילו הרמב"ם סובר שאין זו זהות משפחתית, אלא חוסר שייכות ל"קהל ה'", ועל כן קובעת האם את השתייכות הבן לקהל ה', על פי העיקרון שאת ההשתייכות לקהל קובעת האם.

סיום: משפחת אם ומשפחת אב – זהות וקדושה

מכל מקום, גם לאחר הסבריהם של הגר"ח וה"קהלות יעקב", עדיין לא ברור מה פשר הכלל "משפחת אב קרויה משפחה". כלומר, מדוע מיעטה התורה בחשיבות הייחוס מהאם?

נראה שניתן להציע את ההסבר הבא:

בתחילת ספר במדבר אנו מוצאים את המפקד הראשון של העם שיצא ממצרים. כל העם מתפקד למשפחותיו, לפי מספר הצאצאים שיש לכל אם. ברוב המקרים זהותה של האם הייתה ידועה, ובמיוחד בחברה בה הביגמיה הייתה מותרת – כל ילד התייחס אחר אמו. זהותו של האב במקרה זה לא הייתה ידועה בהכרח, ולא הייתה לה משמעות מיוחדת. לכן, כדי להוציא מתפיסה זו, מדגישה התורה: "שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם" (במדבר א, ב).

אמירה זו, על פי פשט הדברים, כוללת את העקרונות הבאים:

א. כל ילד יהודי זכאי לדעת בבירור לא רק מי היא אמו אלא גם מי הוא אביו. לזכות זו השפעה עקרונית על כמה תחומי הלכה וחיים:

1. לא תיתכן אפשרות חוקית של חיי אישות שלא במסגרת קבועה ומקודשת, שהרי כל יציאה ממסגרת זו לא תאפשר את ידיעת זהות האב בבירור.

2. לא תיתכן אפשרות חוקית של חיי אישות ללא קבלת אחריות על התוצאות, היינו גידול הילדים וחינוכם⁶⁶. אחריות זו אינה תלויה בהמשך הקשר בין ההורים.

3. לא ייתכן קשר בין אישה אחת ויותר מאיש אחד, משום שמצב מסוג זה סותר את זכותו של הילד לדעת מיהו אביו ומי אחראי לגידולו.

ב. זכויות ירושה ויוחסין יועברו דרך האב. בכך חוזרים ומודגשים חובות האב כלפי צאצאיו. ממילא גם פסול האב (בנוסף לפסול האם) עובר לבנו⁶⁷.

ג. במקום בו "אין אב" מסיבות הלכתיות, כגון ולד של גוי וישראלית – לא יכול הבן לקבל ייחוס או זכויות ירושה. הסיבה שהוא מתייחס במקרה זה אחר אמו, היא משום שבמקרים אלה אין לכלל "למשפחתם לבית אבתם" משמעות יישומית.

יש בכך משום חידוש והכרזה: העם שיצא ממצרים הוא עם שיחיה חיי קדושה. הקדושה קשורה בטבורה "לפרישות מן העריות", כמאמר חז"ל על הציווי "קדושים תהיו"⁶⁸ המובא ברש"י "היו פרושים מן העריות ומן העבירה, שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה".

חידוש זה עורר התפעלות גם אצל מי שזכה בעל כורחו לברך את עם ישראל. ברכתו של בלעם "מה טבו אהליך יעקב משכנתיך ישראל"⁶⁹ מבטאת את ההתפעלות שלו מקדושת המחנה, שבאה לידי ביטוי חיצוני, בכך "שראה פתחיהם שאינן מכוונין זה מול זה"⁷⁰, ומהותי, בכך שכל ילד יהודי השייך לעם הזה יודע בבירור מי הוא אביו, וישתייך לתא משפחתי קבוע ומקודש.

על כן יש לדעת שאין ראוי מבחינת התורה לגדל ילד שלא במסגרת שבה יש אב⁷¹. ייתכן שזוהי הסיבה שחכמינו נתנו מעמד של ממזר גם לילדים שאין אנו יודעים מיהו אביהם⁷²: הידיעה הברורה מיהו האב היא זו שנותנת את הקדושה המיוחדת לעם ישראל.

הרב ניר ורגון

⁶⁶ זכות זו היא זכות של הילד ולא של האם, ולכן אין האם יכולה לוותר או למחול על זכות זו.

⁶⁷ משנה (קידושין טו): "וכל מקום שיש קדושין ויש עבירה – הולד הולך אחר הפגום". האפשרות לתיקון הפגם של האב (כגון ממזרות) אפשרית רק על ידי ויתור על הייחוס לאב, כגון על ידי נשיאת שפחה וגירור ילדיה (משנה, שם סט.).

⁶⁸ ויקרא יט, ב.

⁶⁹ במדבר כד, ה.

⁷⁰ רש"י שם.

⁷¹ בימים אלו עומדת על הפרק שאלת הזרעה מתורמים לרווקות שלא נישאו, מתורמים גויים או מתורמים לא ידועים. לאור דברים אלה, נראה שדבר זה אינו ראוי ויש בו צדדים רבים לגריעותא. ועיין בשו"ת מראה הבזק, ח"ד תשובה קכט, בדעתו של הגר"ש ישראלי זצ"ל על השאלות ההלכתיות בנדון זה.

⁷² אסופי ושתוקי.